

Μαρία Παπαθανασίου, Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολοίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς αρ. 38, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2003, 387 σ.

Ευχαριστώ τον Σύλλογο Κροκυλείων για την πρόσκλησή του να είμαι ανάμεσα στους ομιλητές στη σημερινή παρουσίαση.* Με χαρά αποδέχθηκα την πρόσκληση, γιατί όπως ίσως κάποιои γνωρίζετε παράστεκα στην έρευνα, τη γραφή και την εκτύπωση αυτού του σημαντικού βιβλίου με την ιδιότητα του μέλους της Επιτροπής του Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολοίας της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, που ανάθεσε την έρευνα για τη συγγραφή του και το τύπωσε στη σειρά του.

Δύο λόγια για το ΙΑΕΝ, όπως συνηθίσαμε στην επιστημονική κοινότητα 21 χρόνια τώρα να αποκαλούμε αυτό το ερευνητικό και εκδοτικό πρόγραμμα, θα είναι νομίζω αρκετά για να καταλάβουμε γιατί του βιβλίου αυτού η συγγραφή ενθαρρύνθηκε από αυτό τον φορέα και τελικά συγκαταριθμήθηκε στις εκδόσεις του.

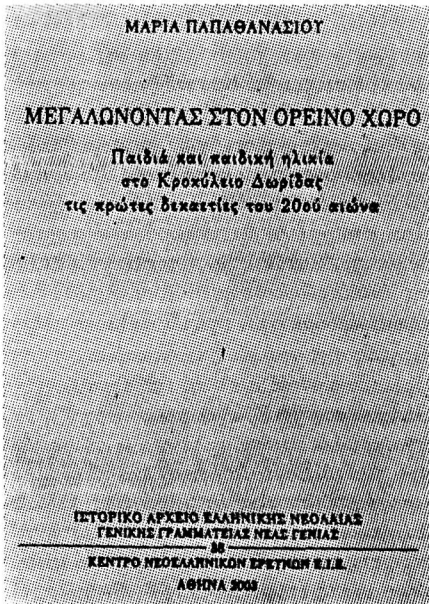
Πρόκειται για ένα ερευνητικό πρόγραμμα ιστορίας της νεολοίας που ιδρύθηκε το 1982 από το Υφυπουργείο, αργότερα Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και η υλοποίησή του ανατέθηκε το 1983 στους ιστορικούς Σπύρο Ασδραχά, Γιάννη Γιαννουλόπουλο, τον αλησμόνητο Φίλιππο Ηλιού και σ' εμένα που ανέλαβα και την εκπροσώπη-

ση της Επιτροπής. Καταλήξαμε στην πρόταση ότι ερευνώντας τους μηχανισμούς που καθόριζαν τις σχέσεις των νέων γενεών με τα δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και ψυχολογικά συστήματα μέσα στο χρόνο, θα μπορούσαμε να φθάσουμε πιο κοντά στην ιστορική διάσταση της έννοιας «νεολοία» και συγχρόνως να συνεισφέρουμε στον προσδιορισμό της ταυτότητας της νεολοίας ως ιστορικής κατηγορίας. Συντάξαμε το προγραμματικό πλαίσιο του ΙΑΕΝ με τους στόχους του ερευνητικού προγράμματος και το θεωρητικό του πλαίσιο. Δεν ήταν ένα πλήρες θεματολόγιο ιστορίας της νεολοίας αλλά ερευνητικοί στόχοι που συνδύαζαν στη χάρη της τα μεγάλα ιστοριογραφικά αιτούμενα με τις επιστημονικές διαθεσιμότητες στο σύνολο των καταξιωμένων ερευνητών και κυρίως των νέων.

Σ' αυτό το «ακαταστατικό» κείμενο του ΙΑΕΝ υπήρχε και «δείγμα θεματολογίας ερευνών» όπου αναγράφεται στην ενότητα «Οικογένεια και νεολοία»: «Ανατροφή των παιδιών και κοινωνική προσαρμογή: συνέχειες και ανατροπές» ενώ στα εξεταζόμενα θέματα της ενότητας «εργασία» αναγράφεται: «Οι απλήρωτοι βοηθοί της ελληνικής οικοτεχνίας». Σ' αυτή τη θεματολογία μπόρεσε να ενταχτεί η πρόταση έρευνας της Μαρίας Παπαθανασίου και οι θεωρητικές αναζητήσεις της θα μπορούσαν να συσχετιστούν με μια παράγραφο του ίδιου προγράμματος του ΙΑΕΝ:

* Ομιλία στην εκδήλωση που οργανώθηκε στο Πνευματικό Κέντρο Ρουμελιωτών στις 22-5-2005. Ο άλλος ομιλητής ήταν ο τ. Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου κ. Κώστας Χάρης.

«Ένας από τους τομείς των ερευνών είναι τα οικογενειακά παραδοσιακά μορφώματα σε συνάρτηση με τις συλλογικές συμπεριφορές που εκδηλώνονται έξω απ' αυτά, μέσα όμως στο πλαίσιο των τελετουργικών ρυθμών των παραδοσιακών κοινοτήτων και σε αντιπαράθεση με τα αντίστοιχα φαινόμενα που παρουσιάζονται στα αστικά μορφώματα. Στον τομέα αυτό η έρευνα δουλεύει με προφορικές ιδίως πηγές και με την παρατήρηση: ο χρόνος κατηγοριοποιεί-

τα πολιτισμικά και κοινωνικά και η προσέγγιση είναι εθνοϊστορική».

Το ΙΑΕΝ λοιπόν είχε αρκετά ετοιμαστεί για να υποδεχτεί 14 χρόνια αργότερα την πρόταση της Μαρίας Παπαθανασίου για το βιβλίο της. Δεν θέλω να σας κρύψω τη χαρά που ένιωσα διαβάζοντας την αρχική ερευνητική της πρόταση και αργότερα τις ενδιαμέσες μορφές αλλά και το τελικό κείμενο του βιβλίου της. Ίσως για το αγροτόπαιδο, που δεν έπαψα να είμαι, ήταν μια δικαίωση της δύσκολης νεότητας που έζησα και οι ερμηνείες της σχηματοποιούσαν κάποιες δικές μου σκέψεις για τα χρόνια της παιδικής και νεανικής ελευθερίας.

Η έρευνά της είναι μια από τις 97, που μπόρεσε να αναθέσει το ΙΑΕΝ στα 21 χρόνια της λειτουργίας του, ενώ το βιβλίο της είναι ο αριθμός 38 από τους 44 που θα αριθμεί η εκδοτική του σειρά στο τέλος του 2006.

Είπα, «παράστεκα» στην έρευνα, τη συγγραφή και την έκδοση του βιβλίου. Ισχύει το ίδιο για τα μέλη της Επιτροπής, τον Σπύρο Ασδραγά και τον Γιάννη Γιαννολόπουλο αλλά και τους συναδέλφους και φίλους Μάρκο Γκιόλια και Ελευθέριο Αλεξάκη, που πλαisiώσαν τη συζήτηση στη σεμιναριακή συνάντηση του 1997, όταν η συγγραφέας παρουσίασε τα προβλήματα της έρευνάς της στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, όπου από το 1994 λειτουργεί το ΙΑΕΝ ως φιλοξενούμενο πρόγραμμα.

Ας έλθουμε όμως στο βιβλίο, αρχίζοντας με ένα γενικό χαρακτηρισμό που διευκρινίζει τον τίτλο του.

Αντικείμενο της μελέτης είναι η καθημερινή ζωή των παιδιών και η κοινωνικοποίησή τους στο Κροκύλειο των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα ως τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Ακολουθεί τη θεωρία και τους κανόνες της κοινωνικής ιστορίας, όπως αυτοί διαμορφώθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες, με το μπόλιασμα μεθόδων από άλλες επιστήμες και επιστημονικούς κλάδους όπως η ανθρωπολογία, η μικροϊστορία και η προφορική ιστορία. Η χρήση της ξένης βιβλιογραφίας είναι ουσιαστική και οι συσχετισμοί των ξένων εμπειριών και παραδειγμάτων με τα εξεταζόμενα ελληνικά φαινόμενα και γεγονότα είναι παραγωγικοί. Η έρευνα στηρίχτηκε κυρίως σε 40 προφορικές αφηγήσεις και συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκαν κοινοτικά, ενοριακά και σχολικά αρχεία καθώς και μαρτυρίες, πληροφορίες και εκτιμήσεις που έχουν περάσει στην ελληνική βιβλιογραφία.

Ας παρακολουθήσουμε τη συγγραφέα πως ορίζει στην εισαγωγή του βιβλίου τις αναζητήσεις της μελέτης της:

«Σε ένα επίπεδο η μελέτη αυτή θέτει, επομένως, τα ακόλουθα ερωτήματα: Για

πόσες και ποιες παιδικές ηλικίες μπορεί να γίνει λόγος στη συγκεκριμένη αλλά και γενικότερα στην ορεινή αγροτική κοινωνία; Σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο διαφοροποιείται η καθημερινή ζωή των παιδιών και η εμπειρία τους ανάλογα με το φύλο, την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και θέση της οικογένειας, τη σειρά γέννησης των παιδιών μέσα σ' αυτήν;

Σε ένα δεύτερο επίπεδο η εργασία επιχειρεί να φωτίσει τη σχέση ανάμεσα στην παιδική ηλικία και την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας του πρώιμου 20ού αιώνα και να αναδείξει τους δεσμούς μεταξύ της ιστορίας της παιδικής ηλικίας —ή των παιδιών— και της κοινωνικής μακρο-ιστορίας, η οποία επικεντρώνεται στη μελέτη κοινωνικών δομών ή γενικών κοινωνικών εξελίξεων και δεν χρησιμοποιεί την ηλικία ως αναλυτική κατηγορία. Η προσέγγιση αυτή συνοψίζεται στο ερώτημα: Συνδέεται η εμπειρία της παιδικής ηλικίας στον ορεινό ελληνικό χώρο με την αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας και με ποιους τρόπους; Το ερώτημα παρουσιάζει γενικότερο ενδιαφέρον γιατί εκφράζει από διαφορετική πλευρά θεμελιώδεις προβληματισμούς και απόψεις της αγροτικής κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της κοινωνικής ιστορίας».

Τα τέσσερα κεφάλαια, στα οποία διαρθρώνεται το βιβλίο, αναφέρονται στους όρους διαβίωσης των παιδιών. Μέσα από το πρώτο κεφάλαιο «Οικονομία, κοινωνία, πληθυσμός» αναδεικνύονται τα στενά σχεδόν αδιέξοδα όρια της αγροτικής οικονομίας του ορεινού χώρου και εξειδικεύονται στην εξεταζόμενη περίπτωση του Κροκυλείου και της περιοχής του. Επισημαίνονται οι τρόποι υπέρβασης της δύσκολης πραγματικότητας μέσω της μετανάστευσης στην Αμερική κυρίως και της εσωτερικής μετακίνησης προς τα βιομηχανικά και αστικά κέντρα. Τα εμπόδια από την ξενητεία στις οικογένειες που έμειναν στον γενέθλιο τόπο καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική διαστρωμάτωση και τη συμμετοχή κάποιων μελών της κοινότητας

προνομιακά στα αγαθά αστικών περιβαλλόντων. Η καλή δημογραφική εικόνα της παιδικής ηλικίας στο χωριό διαπιστώνεται με πολλαπλές επεξεργασίες των στατιστικών στοιχείων και τη διασταύρωσή τους με προφορικές μαρτυρίες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου εξετάζεται η θέση των παιδιών στο πλαίσιο της οικογένειας σε μια εποχή που είναι εμφανείς οι συγκρούσεις παλαιών και νέων προτύπων ζωής, καθώς το νέο εκμεταλλεύεται τους τριγμούς των θέσεων των παραδοσιακών μορφών, οι οποίες προς το τέλος της περιόδου θα αρχίζουν να μπαίνουν σε τροχιά αποσάθρωσης. Η λεπτομερής εξέταση των τύπων των οικογενειακών σχηματισμών (μονήρεις, πυρηνικές, διευρυμένες, πολλαπλές) δείχνουν τα περιβάλλοντα στο πλαίσιο των οποίων ανατράφηκαν και κοινωνικοποιήθηκαν τα παιδιά. Η συμμετοχή των παιδιών στην οικογενειακή οικονομία (οικοτεχνία και αγροτικές εργασίες) εντάσσονται στη γενικευμένη προσπάθεια για την πλήρωση των όρων της επιβίωσης σε καιρούς 'δύσκολους ή ευκολότερους. Οι δύσκολοι όροι διατροφής των παιδιών επιβάλουν στην οικογένεια πολλαπλές δράσεις για να αντιμετωπίσει τις στοιχειώδεις ανάγκες καθώς κοινωνική ή φιλανθρωπική δράση μόνο οριακά μπορούσε να υπάρχει. Οι όροι της ένδυσης και υποδύσης των παιδιών εξετάζονται στο πλαίσιο της ανάγκης της κοινωνίας, πλην της κάλυψης των στοιχειωδών αναγκών, να τηρήσει ενδυματολογικούς και εμφανισιακούς κανόνες ιδιαίτερους για τα παιδιά και φυσικά διαφοροποιημένους για τα αγόρια και τα κορίτσια. Τα προϊόντα της οικοτεχνίας και συμπληρωματικά τα αγοραζόμενα προϊόντα της βιομηχανίας, που το εμπόριο διακινούσε, παρουσιάζουν διαφορετικού βαθμού δυσκολίες για την απόχτησή τους. Η κοινωνική διαστρωμάτωση εκφραζόταν στα καθημερινά και τα γιορτινά ρούχα και παπούτσια ή με εκείνα που έρχονταν από την ξενητεία ή την πρωτεύουσα και ήταν διακριτικά και άλλων διαφοροποιήσεων.

Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζονται οι δια-

προσωπικές σχέσεις στο εσωτερικό της οικογένειας και οι επιπτώσεις τους στην ανατροφή των παιδιών: τα πρόσωπα αναφοράς είναι ο πατέρας και η μάνα, ο παππούλης και η κυρούλα, τα αδέρφια και οι συγγενήδες. Η αναφορά στις συνθήκες διαπαιδαγώγησης γίνεται μέσα από την εξέταση του αισθήματος της ντροπής, τη σχέση του παιδιού με το σώμα του και την ανυπαρξία γνώσεων και συμβουλών στα δύσκολα προβλήματα των βιολογικών μεταβολών κατά την ανάπτυξη και την εφηβεία. Στους τρόπους διαπαιδαγώγησης και τις μορφές επικοινωνίας η συζήτηση με τα παιδιά φαίνεται να σπανίζει. Οι υποδείξεις, οι συμβουλές, οι απαγορεύσεις είναι το μέσο για να περάσουν στα παιδιά τα παραδοσιακά πρότυπα και οι αρχές της κοινωνίας των ενηλίκων. Η υπακοή και η τήρηση των συμβουλών θεωρείται αυτονόητη, η αμφισβήτηση και η παραβατικότητα συνεπάγονται την τιμωρία.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το σχολείο ως φορέας των προσανατολισμών στο μέλλον και όχημα για τη μετάβαση από την αδιέξοδη αγροτική ζωή προς την αστική ζωή, κυρίαρχη πίστη και αίτημα συγχρόνως, παρόλο που αυτό δεν ήταν για όλους πραγματοποιήσιμο. Στις επιλογές των αγροτικών οικογενειών να γραμματίσουν τα παιδιά τους εννοούνται τα αγόρια και για το σκοπό αυτό η υπόλοιπη οικογένεια έπρεπε να θυσιαστεί: «Στα μάτια της ορεινής αγροτικής κοινωνίας η εκπαίδευση των παιδιών, προπάντων των γιων, και η συνυφασμένη με τις σπουδές επαγγελματική αποκατάστασή τους από ένα κράτος που, μέσω και των πελατειακών πολιτικών δικτύων, έπαιζε από την εποχή της σύστασής του το ρόλο του εργοδότη σε συγκριτικά υπερθετικό βαθμό, αποτελούσε τη μόνη διέξοδο». Αλλά αυτό ήταν το κυρίαρχο πρότυπο και όχι η κυρίαρχη κοινωνική πραγματικότητα. Το σχολείο σε επόμενο υποκεφάλαιο εξετάζεται ως χώρος ελέγχου και ηθικής διάπλωσης με σκληρό σύστημα ποινών για τους παραβάτες των

κανόνων της σχολικής αλλά και της εξωσχολικής ζωής.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο εξετάζονται οι δεσμοί με τις κοινωνικές δομές που αποδιαιρθρώνονται, με παραδείγματα από δύο μεγάλους κύκλους της ζωής των παιδιών: τη συμμετοχή στην εθιμική κοινωνική ζωή και το παιχνίδι.

Η συμμετοχή στην εθιμική κοινωνική ζωή των ενηλίκων με προδιαγεγραμμένα όρια και ρόλους για τα παιδιά από το τυπικό των εθίμων και των τελετών είναι ένα δραστικό πλαίσιο για την ένταξή τους στον κώδικα της κοινωνίας των μεγάλων και συγχρόνως ένα μάθημα ιεραρχίας: που πάνε ή που δεν πάνε τα παιδιά ή που έχουν ρόλο μόνο τα παιδιά και από ποιές ηλικίες, πού τα αγόρια και πού τα κορίτσια. Περισσότερο ανεξάρτητη είναι η συμμετοχή των ομηλικών παιδιών σε έθιμα αποκλειστικά για παιδιά, όπως είναι οι αγεργοί στις μεγάλες γιορτές, με τα κάλαντα. Πέραν της ωφελμιστικής παραμέτρου που είχαν αυτά τα έθιμα, έδιναν τη δυνατότητα στα παιδιά να βγαίνουν για λίγο από τον έλεγχο της οικογένειας, συγκροτώντας τις παρέες με δικές τους επιλογές έστω στα πλαίσια που γνώρισαν ότι επέτρεπε η οικογένεια.

Ο κόσμος του παιχνιδιού είναι ο περισσότερο αποκλειστικός και πολυδύναμος χώρος έκφρασης των παιδιών, χωρίς δεσμεύσεις και σκοπιμότητες, προδιαγραφές και έλεγχο των μεγάλων, όπου το παιδί μαθαίνει το παιχνίδι από το άλλο παιδί και με τους μηχανισμούς της αναμετάδοσης αλλά και της επινόησης της συλλογικής διαμόρφωσής του. Στο παιχνίδι διαχωρίζονται τα δύο φύλα, χωρίς να λείπουν και οι εξαιρέσεις, ιδιαίτερα στους οργανωμένους και ελεγχόμενους χώρους, γιατί έξω από αυτούς ελέγχονται και τιμωρούνται καθώς δεν πρέπει να γίνουν εμπόδια στην πορεία προς τη συγκρότηση του κοινωνικού φύλου, της βίωσης και υπηρετήσης ξεχωριστών ρόλων.

Το πλαίσιο του παιχνιδιού για τα αγόρια επέτρεπε προσπάθειες συγκαλυμμένες

παραβατικότητα έναντι των κανόνων που επέβαλε η κοινωνία των ενηλίκων, μίμηση της παραβατικότητας των ενηλίκων (ζωοκλοπή, τυχερά παιχνίδια, κάπνισμα) και ηλικιακούς διαχωρισμούς ανάμεσα στα ίδια τα παιδιά σε βάρος των μικρότερων.

Στον επίλογο του βιβλίου εξάγονται τα συμπεράσματα, με προβληματισμούς για τις δυνατότητες που έχουμε, από το ειδικό και το τοπικό που εξετάσαμε να αναχθούμε στο γενικό και το διευρυμένο. Στην περίπτωση μας από το Κροκύλειο και την περιοχή του στην ορεινή Ελλάδα γενικά:

«Τα παιδιά ζούσαν μεταξύ παραδοσιακών και αστικών προτύπων ζωής, σε έναν κόσμο ταυτόχρονα κλειστό και ανοιχτό. Κλειστό, επειδή διατηρούσε παραδοσιακές οικονομικές και κοινωνικές δομές και νοοτροπίες (αρκεί να φέρουμε στο νου την κυρίαρχη ενδογαμική σε επίπεδο γεωγραφίας συμπεριφορά), που έβρισκαν έκφραση και ζωογονούνταν από τις κοινωνικές εκδηλώσεις της κοινότητας και το παιχνίδι των παιδιών. Ανοιχτό, εξαιτίας της φτώχειας, του άγονου εδάφους, των περιορισμένων και όχι ιδιαίτερα παραγωγικών κοπαδιών, στοιχεία που εξωθούσαν τους ανθρώπους στην υπερατλαντική και (σε πολύ μικρότερο βαθμό) στην εσωτερική μετανάστευση και έφερναν τους χωριανούς σε επαφή με πρότυπα ζωής που διαμορφώνονταν κατά πρώτο λόγο στα αστικά κέντρα. Παρ'όλο που πιθανόν οι περισσότεροι χωριανοί θα προτιμούσαν να εγκαταλείψουν την α-

γροτική ζωή, οι συγκυριακές αλλά και δομικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της μεσοπολεμικής περιόδου δεν επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Οι οικογένειες του μεσοπολεμικού χωριού μοιάζουν παγιδευμένες σε ένα παράδοξο παρόν, μεταξύ ενός παρελθόντος δίχως μέλλον και ενός μέλλοντος χωρίς επαρκή ευρύτητα ώστε να επιτρέψει δομικές μεταβολές στη ζωή τους».

Εμείς νομίζω ότι πρέπει να ευχαριστήσουμε τη Μαρία Παπαθανασίου για την ποδηγέτησή μας στο ταξίδι των χρόνων της παιδικής και νεανικής ελευθερίας που πάντα μας φέρνει συγκίνηση και κάποτε υπερβολικές ωραιοποιήσεις έστω και αν πρόκειται για χρόνια δύσκολα. Είναι μια προσέγγιση με επιστημονικό τρόπο της βιωμένης εμπειρίας. Μέσα από τις αφηγήσεις των χωριανών μπόρεσε να κρατήσει τις ασφαλείς πληροφορίες και να μας οδηγήσει στη γνώση, διορθώνοντας πολλές από τις παραμορφώσεις της μνήμης, αφαιρώντας τις συναισθηματικές προσεγγίσεις, διασταυρώνοντας όπου ήταν δυνατό τις μαρτυρίες των αφηγητών με αρχαιάκτα τεκμήρια, οδηγούμενη από τη θεωρία της κοινωνικής ιστορίας και περνώντας μέσα από την επιβεβαίωσή της στα εξεταζόμενα ιστορικά φαινόμενα, για να μας δώσει τελικά ένα βιβλίο-οδηγό για την αναζήτηση του παρελθόντος της αγροτικής κοινωνίας μας που οι μεγάλες ανατροπές των μεταπολεμικών χρόνων σχεδόν εξαφάνισαν τη συνέχειά του.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΑΒΕΝΙΤΗΣ